

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Η ενότητα αυτή αποτελεί μια εισαγωγή σε θέματα που αφορούν στο σχεδιασμό του χώρου. Πιο συγκεκριμένα, αποσκοπεί στην αποσαφήνιση τόσο των εννοιών, πάνω στις οποίες θεμελιώνεται το θεωρητικό μέρος του σχεδιασμού του χώρου, όσο και της βασικής ορολογίας που χρησιμοποιείται, έτσι ώστε ο αναγνώστης να αποκτήσει το απαιτούμενο υπόβαθρο για την κατανόηση του αντικείμενου του σχεδιασμού.

1.1 Γύρω από τον ορισμό του σχεδιασμού του χώρου

Ο ορισμός του *σχεδιασμού* αποτελεί ένα ιδιαίτερα δύσκολο θέμα, δεδομένου ότι εμπεριέχει ένα μεγάλο φάσμα από διαφορετικές δραστηριότητες, που πολλές φορές αποπροσανατολίζουν την προσπάθεια του ακριβούς ορισμού του.

Ανατρέχοντας κανείς στο λεξικό είτε αυτό είναι το Oxford English Dictionary είτε το αμερικάνικο Webster, η εικόνα αυτή επιδεινώνεται ακόμη περισσότερο. Έτσι, τόσο για τη λέξη *σχέδιο* όσο και για το ρήμα *σχεδιάζω* βρίσκει κανείς μια σειρά από διαφορετικές ερμηνείες. Το *σχέδιο*, για παράδειγμα, αναφέρεται ως «...η φυσική αναπαράσταση ενός αντικείμενου», μια ζωγραφιά ή ένας χάρτης, ή πάλι ως «...η μέθοδος για να κάνει κανείς κάτι» ή «...οποιαδήποτε δομημένη αναπαράσταση στοιχείων που αποβλέπουν στην επίτευξη ενός στόχου».

Έτσι όταν μιλάμε για το *σχέδιο* του οδικού δικτύου της Αθήνας, εννοούμε κάτι εντελώς διαφορετικό από ό,τι θα εννοούσαμε μιλώντας

για το σχέδιό μας να επισκεφτούμε την Αθήνα. Υπάρχει βέβαια μια περίπτωση που αποδίδει με σαφήνεια τη διπλή ερμηνεία της έννοιας του σχεδίου όταν αναφέρεται κανείς στο σχέδιο ενός νέου κτιρίου. Αυτό αποδίδει ταυτόχρονα το φυσικό σχέδιο του κτιρίου, αλλά και την πρόθεση της υλοποίησής του.

Το ρήμα *σχεδιάζω*, από την άλλη πλευρά, αντιστοιχεί σε μονοσήμαντες ερμηνείες όπως «βάζω σε σειρά» ή πιο αφηρημένα *προτίθεμαι*.

Η πλέον συνηθισμένη ερμηνεία του σχεδιασμού αφορά στην «πρόδηλη επιδίωξη κάποιου στόχου» και προς αυτή την κατεύθυνση, την οργάνωση δράσεων σε δομημένη ακολουθία.

Είναι γεγονός βέβαια ότι κάποια από τα είδη σχεδιασμού δεν απαιτούν τη σχεδιαστική αποτύπωση των προτεινόμενων λύσεων, αλλά αρκούνται στην παρουσίαση γραπτών εκθέσεων, πινάκων, μαθηματικών εξισώσεων, διαγραμμάτων κ.λπ., όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του εκπαιδευτικού σχεδιασμού.

Ο σχεδιασμός του χώρου εισάγει τη χωρική διάσταση στη διαδικασία σχεδιασμού και αποβλέπει σε μια κατανομή δραστηριοτήτων καλύτερη από αυτή που θα προέκυπτε χωρίς το σχεδιασμό. Συχνά συναντάται ως «φυσικός σχεδιασμός» ή καλύτερα «χωρικός σχεδιασμός», όρος περισσότερο ουδέτερος και ακριβής από τον προηγούμενο.

Ο *σχεδιασμός του χώρου*, στο πλαίσιο του παρόντος βιβλίου, αποτελεί μια *διαδικασία παρέμβασης*, η οποία αποβλέπει στην επίλυση παρόντων ή μελλοντικών προβλημάτων, με στόχο την αποτελεσματικότερη λειτουργία ενός χωρικού συστήματος.

Η διαδικασία σχεδιασμού περιλαμβάνει μια σειρά από ενέργειες, οι οποίες οδηγούν στην επίτευξη συγκεκριμένων στόχων, που συνήθως διατυπώνονται από τα κέντρα λήψης αποφάσεων μέσα από τα στάδια της εκάστοτε διαδικασίας παρέμβασης.

Η παραπάνω προσέγγιση στον ορισμό του σχεδιασμού προσανατολίζει στην πραγματικότητα το περιεχόμενό του στο θεσμικό διαδικαστικό πλαίσιο με το οποίο ασκείται, τον ανάγει δε στο επίπεδο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων.

Ο σχεδιασμός μπορεί να οριστεί, επίσης, ως η διαδικασία *καθορισμού κατάλληλων μελλοντικών δράσεων*, οι οποίες υλοποιούνται μέσα από μια σειρά επιλογών. Στον παραπάνω ορισμό, σε μια προσπάθεια εννοιολογικής εμβάθυνσης, η λέξη *καθορισμός* χρησιμοποι-

είται τόσο με την έννοια του «διερευνώ» όσο και του «διασφαλίζω». Ο όρος *κατάλληλος* υποδηλώνει την ύπαρξη ενός κριτηρίου για την επιλογή της περισσότερο επιθυμητής λύσης, γεγονός που συνεπάγεται ότι ο σχεδιασμός εμπεριέχει στόχους.

Ο όρος *δράση* στον ανωτέρω ορισμό ενσωματώνει ιδιαιτερότητες και ως εκ τούτου μας φέρνει αντιμέτωπους με το ερώτημα του συνδυασμού γενικών στόχων και των επιμέρους μέσων για την επίτευξή τους. Θα πρέπει να σημειωθεί δε, ότι η δράση είναι το αποτέλεσμα όλων των προσπαθειών του σχεδιασμού και ως εκ τούτου κάθε προσπάθεια σχεδιασμού θα πρέπει να αποβλέπει στην επίτευξη του εκάστοτε στόχου.

Οι επιλογές που εμπεριέχονται στη διαδικασία σχεδιασμού λαβαίνουν χώρα σε τρία επίπεδα: Πρώτον στο επίπεδο της επιλογής των στόχων και των κριτηρίων, δεύτερον στο επίπεδο του καθορισμού ενός συνόλου εναλλακτικών, που εμπεριέχουν τα στοιχεία που καθορίζει το πλαίσιο των στόχων και την επιλογή της επιθυμητής εναλλακτικής, και τρίτον στο επίπεδο της καθοδήγησης για δράση προς το επιθυμητό αποτέλεσμα. Καθεμία από αυτές τις επιλογές προϋποθέτει την άσκηση κριτικής, στοιχείου που διατρέχει τη διαδικασία του σχεδιασμού στο σύνολό της.

Ένα άλλο ζήτημα που παρατηρείται σε κάποιους από τους ορισμούς του σχεδιασμού του χώρου είναι η αδυναμία τους να ορίσουν το σχεδιασμό με επιχειρησιακό τρόπο, έτσι ώστε να γίνεται σαφές το πλαίσιο μέσα στο οποίο μια τέτοια παρέμβαση μπορεί να λαμβάνει χώρα. Στον ορισμό του Faludi (1973), για παράδειγμα, «...σχεδιασμός είναι η εφαρμογή της επιστημονικής μεθόδου, οσοδήποτε αδέξιας, στην άσκηση πολιτικής».

Ο ορισμός αυτός, αν και αποτελεί μια απολύτως ορθή θεωρητικά άποψη, δεν δίνει τη δυνατότητα να συμπεριληφθούν τα εκάστοτε όρια που επιβάλλονται στο σχεδιασμό, τόσο από τις επιστημονικές εξελίξεις στο αντικείμενο αυτό καθαυτό, όσο και από το εκάστοτε κοινωνικο-οικονομικό και θεσμικό πλαίσιο.

Στον ορισμό του σχεδιασμού θα μπορούσε κανείς να αναγνωρίσει δύο οπτικές: Η πρώτη παραπέμπει στο γεγονός ότι είναι απαραίτητο να είμαστε προετοιμασμένοι για τις επερχόμενες εξελίξεις, γεγονός που συνεπάγεται την ανάγκη για ευελιξία στις διαδικασίες, ενώ η δεύ-

τερη εκφράζει την άποψη ότι το μέλλον είναι αποτέλεσμα του σχεδιασμού και των δραστηριοτήτων μας.

Τέλος, η διαδικασία του σχεδιασμού του χώρου στο σύνολό της αφορά στην επίλυση προβλημάτων με συγκεκριμένη χωρική αναφορά. Για παράδειγμα, ο σχεδιασμός του μέλλοντος της Αθήνας δεν είναι απλά μια διαδικασία λήψης αποφάσεων. Οι αποφάσεις αφορούν στην Αθήνα και όχι σε άλλη πόλη, που σημαίνει ότι η ουσία των προβλημάτων, πάνω στα οποία θα πρέπει να εστιάσουν οι αποφάσεις, προσδιορίζεται, π.χ., από τον πληθυσμό της, την επιφάνειά της, τις δραστηριότητες των κατοίκων της, τη σχέση της με την υπόλοιπη Ελλάδα.

Επομένως ο σχεδιασμός, πέρα από μια διαδικασία λήψης αποφάσεων, θα πρέπει να εμπεριέχει και στοιχεία, απόψεις και ερμηνείες για τη διάρθρωση της πόλης γενικά και αυτής της συγκεκριμένης πόλης ειδικότερα, τις/τη τάσεις/δυναμική της ανάπτυξής της, το ρόλο της στην εθνική οικονομία, την κατανομή του δικτύου των αστικών κέντρων στο υπόλοιπο της χώρας (primacy), την ενδοχώρα της κ.ά.

Η άποψη ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων δεν αξιοποιεί το εκάστοτε περιεχόμενο του σχεδιασμού και την προβληματική του είναι γενικά παραδεκτή και δεν είναι, φυσικά, καινούργια. Για το λόγο αυτόν και στερείται περιεχομένου η κριτική που γίνεται μερικές φορές στο σχεδιασμό ότι αυτός ταυτίζεται με τη θεωρία λήψης αποφάσεων. Γεγονός πάντως είναι ότι υπάρχει ένας αριθμός μελετητών που έχει αναγάγει τη «θεωρία λήψης αποφάσεων» σε «θεωρία για το σχεδιασμό».

Κάνοντας μια παρένθεση εδώ, σημειώνεται ότι ο Faludi (1973) κάνει τη διάκριση ανάμεσα στη «θεωρία στο σχεδιασμό», που αφορά σε θεωρητικές απόψεις ή προσεγγίσεις σε διάφορα μεθοδολογικά θέματα όπως, π.χ., η πρόβλεψη πληθυσμού ή η διάρθρωση της πόλης, και στη «θεωρία για το σχεδιασμό», που αφορά στη σχέση του σχεδιασμού και των σχεδιαστών με την πολιτική, τις ιδεολογίες τους και το ρόλο τους στην κοινωνία.

Ανατρέχοντας στη βιβλιογραφία εμφανίζεται ένα ευρύ φάσμα από είδη σχεδιασμού, που υπαγορεύεται από το εκάστοτε κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ασκείται ο σχεδιασμός.

Στη βάση αυτή, μια ενδεικτική παράθεση ειδών σχεδιασμού θα μπορούσε να περιλαμβάνει: τον «ιδιωτικό σχεδιασμό», που συνήθως

ασκείται από την ιδιωτική επιχείρηση, τον «δημόσιο σχεδιασμό» που ασκείται με στόχο τη διαχείριση του δημόσιου τομέα, τον «ενδεικτικό σχεδιασμό», ο οποίος ασκείται από το κράτος με τη μορφή συμβουλών προς τις ιδιωτικές επιχειρήσεις και τους πολίτες γενικότερα και το τελικό αποτέλεσμά του μπορεί να απέχει πολύ από το επιθυμητό, τον «αναγκαστικό σχεδιασμό», που ασκείται από το κράτος και απευθύνεται στις ιδιωτικές επιχειρήσεις, τις οποίες υποχρεώνει να ακολουθήσουν κατά γράμμα αυτό που έχει αποφασιστεί κ.ά. Υπάρχουν ακόμη άλλα είδη σχεδιασμού, κυρίως αναφερόμενα ως «τομεακός σχεδιασμός», όπως ο οικονομικός, ο κοινωνικός, ο σχεδιασμός υπηρεσιών υγείας, ο περιβαλλοντικός, ο σχεδιασμός μεταφορών κ.ά.

1.2 Το ζήτημα της ορολογίας στο σχεδιασμό του χώρου

Ο όρος «planning», που χρησιμοποιείται στις αγγλοσαξονικές χώρες, μεταφράζεται στα ελληνικά άλλοτε ως «σχεδιασμός» και άλλοτε ως «προγραμματισμός». Στα αγγλικά, ο παραπάνω όρος υποδηλώνει είτε την εκπόνηση ενός σχεδίου του «φυσικού χώρου» είτε τη μέθοδο για την επίτευξη κάποιων στόχων.

Στα ελληνικά όμως φαίνεται να υπάρχει κάποια εννοιολογική διαφορά ανάμεσα στους όρους «σχεδιασμός» και «προγραμματισμός». Φαινομενικά ο «σχεδιασμός» αναφέρεται στην εκπόνηση σχεδίων του φυσικού χώρου, περισσότερο από ό,τι ο «προγραμματισμός». Στην πράξη όμως ακούει κανείς να χρησιμοποιούνται εκφράσεις όπως «εθνικός σχεδιασμός» ή «οικονομικός σχεδιασμός», που παραπέμπουν όμως στη δεύτερη έννοια του σχεδιασμού που αναφέρθηκε παραπάνω.

Από την άλλη πλευρά, ο όρος «προγραμματισμός» χρησιμοποιείται και για εφαρμογές ηλεκτρονικών υπολογιστών,¹ ο οποίος στα αγ-

1. Προγραμματισμός ηλεκτρονικών υπολογιστών (computer programming) είναι η διαδικασία της σχεδίασης, γραφής σε γλώσσα προγραμματισμού και ελέγχου προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών για την επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων. Ο σκοπός του προγραμματισμού είναι η δημιουργία υπολογιστικών προγραμμάτων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Η διαδικασία αυτή αποτελεί εξειδίκευση σε πολλά διαφορετικά αντικείμενα.

γλικά αντιστοιχεί στον όρο «programming» και διαφέρει από τον όρο «planning», δημιουργώντας σύγχυση σε διεπιστημονικούς αποδέκτες, δεδομένου ότι κάποια αντίστοιχη έννοια που να τον διαφοροποιεί από τον «προγραμματισμό» δεν υπάρχει στα ελληνικά. Περιπτώσεις όπου οι όροι «plan» και «program» χρησιμοποιούνται εναλλακτικά με την ίδια σημασία, είναι πιθανόν να βρει κανείς και στην ξένη βιβλιογραφία.

Τα παραπάνω συνοπτικά σχόλια δίνουν μια ιδέα της αδυναμίας καθορισμού των όρων αυτών απλά και μόνο με τη βοήθεια του λεξικού. Μεταφράζοντας και συγκρίνοντας σχετικούς όρους από διάφορες γλώσσες, για παράδειγμα, στην προσπάθεια αντιστοίχισης των γαλλικών όρων «planification», «urbanisme» και «amenagement», προκύπτει μια σειρά ζητημάτων σχετικών με τα εργαλεία που κατά κύριο λόγο χρησιμοποιούν τη χωρική κλίμακα αναφοράς κ.ο.κ.

Στη Γαλλία, το είδος των περιφερειακών προβλημάτων και οι απόψεις που επικράτησαν για τον τρόπο επίλυσής τους εισήγαγαν την έκφραση «μητροπόλεις ισορροπίας» (*métropoles d'équilibre*). Στην Ελλάδα αντίστοιχα καθιερώθηκε ο όρος «αντίπαλες πόλεις» κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες. Οι «αντίπαλες πόλεις» συνδέονταν κατά βάση με τον συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο τα κέντρα λήψης αποφάσεων έβλεπαν την περίοδο εκείνη το πρόβλημα της συγκέντρωσης του πληθυσμού στην Αθήνα, τους στόχους και την προσέγγιση επίλυσης του προβλήματος αυτού.

Το πρόβλημα της ορολογίας βέβαια έχει σχέση και με το βαθμό προώθησης της έρευνας, της επιστήμης και της τεχνολογίας στο συγκεκριμένο αντικείμενο, σε κάθε χώρα. Έτσι αποτυχημένοι όροι μπορεί να εκφράζουν την ανυπαρξία της σχετικής προβληματικής.

Από την άλλη πλευρά, είναι αδύνατη η ανάπτυξη του θεωρητικού υπόβαθρου ενός αντικείμενου χωρίς την ταυτόχρονη ανάπτυξη της πρακτικής, ιδιαίτερα στο θέμα του σχεδιασμού του χώρου, που στη βάση του αποτελεί έναν επιστημονικό κλάδο που εξελίσσεται σε άμεση σχέση με τις ανάγκες που προκύπτουν από την άσκηση πρακτικής του αντικείμενου. Δεδομένης λοιπόν της περιορισμένης πρακτικής του σχεδιασμού στην Ελλάδα, οι διαφορές απόψεων των ελλήνων σχεδιαστών του χώρου πάνω σε θέματα ορολογίας καταλήγουν στο να αντανakλούν τις περισσότερες φορές, τις διαφορές προβληματικής μεταξύ των χωρών, από τις οποίες δανείζονται την ορολογία που χρησιμοποιούν.

Κλείνοντας το θέμα της ορολογίας, παρατηρούμε ότι σε κάθε χώρα καθιερώνονται όροι που αντικατοπτρίζουν τα προβλήματα της χώρας αυτής, το βαθμό ανάπτυξης της επιστήμης και της τεχνικής, το υφιστάμενο σύστημα σχεδιασμού, τους στόχους που αυτό θέτει, την επικρατούσα ιδεολογία σε σχέση με το σχεδιασμό, καθώς και το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο. Οι αρχικοί όροι μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ορθοί, η συγκεκριμένη όμως χρήση τους καθιερώνει, τους εξελίσσει και τους εξειδικεύει.

Η πρακτική του σχεδιασμού απορρέει από τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και διοικητικές διαδικασίες, τους θεσμούς και την κρατούσα ιδεολογία. Κατά συνέπεια, η συγκριτική ανάλυση των συστημάτων σχεδιασμού σε διαφορετικές χώρες θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις κοινωνίες των χωρών αυτών. Αν και υπάρχουν ομοιότητες ανάμεσα στα διάφορα συστήματα σχεδιασμού, αυτές δεν φτάνουν για να θεμελιώσουν μια γενική θεωρία για τη σχέση σχεδιασμού και κοινωνίας.

Είναι σαφές ότι ο «σχεδιασμός» και η «κοινωνία» είναι δύο ανεξάρτητες «οντότητες» που αλληλεπιδρούν, ενώ ταυτόχρονα η καθεμία από αυτές διατηρεί την ιδιαιτερότητά της. Στην αλληλουχία αυτή, ο σχεδιασμός μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός αλλαγών για την κοινωνία, ενώ τα κέντρα λήψης αποφάσεων μπορεί να συμβάλουν στην εισαγωγή κοινωνικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Ο ρόλος αυτός του σχεδιασμού διαφοροποιείται από κοινωνία σε κοινωνία, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Παρ' όλα αυτά πολύ συχνά, ανατρέχοντας στη βιβλιογραφία, βρίσκει κανείς «γενικές θεωρίες σχεδιασμού», οι οποίες εφαρμόζονται χωρίς κάποια παραπέρα διερεύνηση σε οποιαδήποτε χώρα, οσοδήποτε και αν αυτή διαφέρει από τις κοινωνίες από όπου βασικά «αναδείχτηκαν» οι θεωρίες αυτές.

Στην Ελλάδα επικρατεί σε μεγάλο βαθμό σύγχυση στο θέμα της ορολογίας, που είναι, κατά κύριο λόγο αποτέλεσμα της έλλειψης ουσιαστικής ενασχόλησης στο επίπεδο της πρακτικής σχεδιασμού. Έτσι, αποφεύγοντας τους νεολογισμούς, θα χρησιμοποιούμε εδώ τον όρο «αστικός σχεδιασμός» ή «πολεοδομία» (urban planning) για να αναφερόμαστε στο σχεδιασμό που αφορά στις αστικές περιοχές, τόσο από κοινωνικο-οικονομική άποψη όσο και από την άποψη του σχεδιασμού του φυσικού χώρου. Ο όρος «μικρο-πολεοδομία» (urban

design) αντιστοιχεί στο κομμάτι εκείνο του αστικού σχεδιασμού που αφορά στις παρεμβάσεις σε μικρή κλίμακα στον φυσικό χώρο και περιλαμβάνει, επίσης, κτιριολογικά στοιχεία («φυσικός σχεδιασμός»), ενώ οι όροι «χωροταξία» και «περιφερειακός σχεδιασμός» (regional planning) αφορούν στο σχεδιασμό σε μεγαλύτερη χωρική κλίμακα, π.χ. στο νομό, την περιφέρεια, το γεωγραφικό διαμέρισμα ή κάποια ενότητα μεγαλύτερης κλίμακας από την αστική, η οποία ορίζεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο.

1.3 Μοντέλα λήψης αποφάσεων στο σχεδιασμό

Η ενότητα αυτή αφιερώνεται στη συζήτηση ορισμένων μοντέλων λήψης αποφάσεων στο σχεδιασμό.

Καταρχήν γίνεται αναφορά στο «ορθολογικό μοντέλο» και την έννοια του ορθολογισμού, που πολύ συχνά αποτελεί το βασικό υπόβαθρο του σχεδιασμού. Σύμφωνα με το «ορθολογικό μοντέλο», η οργανωτική αρχή που διέπει τις διάφορες επιμέρους δραστηριότητες του σχεδιασμού είναι ο ορθολογισμός.

Σε γενικές γραμμές ο ορθολογισμός αποτελεί την αρχή με βάση την οποία επιδιώκεται, με δεδομένα μέσα, το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα για τον επιδιωκόμενο στόχο. Το περιεχόμενο δηλαδή των στόχων, των προτάσεων και του τρόπου λειτουργίας του σχεδιασμού είναι κατά βάση κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό, με σαφή βάση στην αρχή του «ορθολογισμού». Ο προσδιορισμός των «ορθολογικών» και «μη ορθολογικών» δραστηριοτήτων μεταβάλλεται ανάλογα με τα δεδομένα της εκάστοτε κοινωνίας.

Άλλες προσεγγίσεις, όπως για παράδειγμα η «θεωρία της επιλογής» και ο «συνηγορικός σχεδιασμός και πλουραλισμός», παρά το γεγονός ότι δεν αμφισβητούν το ορθολογικό μοντέλο, τονίζουν τη σημασία της πολιτικής θέσης των σχεδιαστών και ιδιαίτερα την αναγκαιότητα της δέσμευσης των σχεδιαστών για την υποστήριξη των ευκαιριών του κάθε ατόμου και κυρίως εκείνων των στρωμάτων που δεν έχουν πρόσβαση στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και σχεδιασμού.

Οι Lindblom κ.ά. (1962), με το μοντέλο της «βαθμιαίας προσέγγισης και προσαρμογής», επιλέγουν ένα πρότυπο σχεδιασμού, το

οποίο, ενώ στη βάση του είναι ορθολογικό, στηρίζεται σε ένα σύστημα βαθμιαίων μικροαλλαγών μέσα από την εισαγωγή πολιτικών για την επίτευξη των στόχων που επιδιώκονται. Οι υποστόχοι, στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης, τροποποιούνται σε συνεχή βάση προκειμένου να επιτευχθεί ο κύριος στόχος που επιδιώκεται, χωρίς όμως να είναι εφικτό να καταλήξουν σε μια συντονισμένη παρέμβαση.

Έτσι καταλήγουν σε παρεμβάσεις, όπου το κάθε κέντρο λήψης αποφάσεων απλά ανταποκρίνεται στις αποφάσεις των άλλων ή σε απρόβλεπτες επιπτώσεις των δικών του αποφάσεων.

Διάφορες απόψεις λαμβάνονται υπόψη στη διαδικασία αυτή και επομένως, αν και η προσέγγιση βλέπει αρνητικά τη δυνατότητα ενός «ολοκληρωμένου» σχεδιασμού, υποστηρίζει την ισότητα ευκαιριών προκειμένου να εισακουστούν όλα τα αντικρουόμενα συμφέροντα. Κατά συνέπεια, η υπόθεση πάνω στην οποία στηρίζεται αυτή η προσέγγιση είναι ότι μια τέτοια διαδικασία λήψης αποφάσεων είναι εφαρμόσιμη μόνο σε ένα δημοκρατικό πλουραλιστικό σύστημα.

Ένα άλλο σημαντικό θέμα που προωθείται σ' αυτή την προσέγγιση είναι η *αλληλεξάρτηση μέσων και στόχων*. Το ορθολογικό μοντέλο της βαθμιαίας προσέγγισης και προσαρμογής, δηλαδή, υποστηρίζει ότι η απόφαση να μελετήσει κανείς κάποια δεδομένα δεν είναι άσχετη με τον τρόπο που θα τα μελετήσει και τους στόχους που θα επιλέξει στη συνέχεια. Επίσης ότι τα μέσα που χρησιμοποιούνται προκαθορίζονται πολλές φορές από τους ίδιους τους στόχους, ενώ η αξιολόγηση των εναλλακτικών λύσεων στο εκάστοτε πρόβλημα επηρεάζεται σημαντικά από την ίδια την ανάλυση που έγινε σε προηγούμενο στάδιο.

Τέλος, μια άποψη που προσπαθεί να χρησιμοποιήσει στοιχεία και από το «ολοκληρωμένο μοντέλο» και από το «μοντέλο της βαθμιαίας προσέγγισης και προσαρμογής» είναι εκείνη της «μικτής ανάλυσης».

Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η διαδικασία σχεδιασμού είναι ένας συνδυασμός «ολοκληρωμένου» και «μερικού σχεδιασμού». Παραφράζοντας την άποψη του Etzioni (1968), ο σχεδιασμός μπορεί να θεωρηθεί ότι κρατά δύο «κάμερες» και κοιτά ταυτόχρονα το αντικείμενό του με δύο τρόπους. Στην πρώτη περίπτωση, ως ένα σύνολο στοιχείων, διαδικασιών και προβλημάτων τα οποία αλληλεπιδρούν το ένα με το άλλο και δίνουν ένα χαρακτήρα στο σύνολο του προβλήματος, ενώ στη δεύτερη ως ένα άθροισμα μεμονωμένων στοιχείων, όπου το

καθένα έχει τη δική του λογική και τα δικά του χαρακτηριστικά και προβλήματα. Στην πρώτη, δηλαδή, περίπτωση ο φακός εστιάζει στο υπό μελέτη σύστημα στο σύνολό του, ενώ στη δεύτερη στο κάθε στοιχείο του συστήματος ξεχωριστά.

Η «διαδικασία λήψης αποφάσεων» αντίστοιχα διαθέτει ταυτόχρονα τα χαρακτηριστικά μιας «ολοκληρωμένης προσέγγισης», που θέτει κάποιους τελικούς στόχους και διαθέτει τα χαρακτηριστικά ενός μηχανισμού, ο οποίος κάθε φορά εντοπίζει τα προβλήματα της μικροκλίμακας και προχωρά σε μικροπαρεμβάσεις. Σε κάθε πρόβλημα μικροκλίμακας θα μπορούσε να εφαρμοστεί η ίδια λογική και να εξεταστούν, από τη μια πλευρά, τα γενικά χαρακτηριστικά του προβλήματος, ενώ από την άλλη τα χαρακτηριστικά της μικροκλίμακας, τα οποία και αποτελούν τα συστατικά στοιχεία του προβλήματος. Κάθε φορά μπορεί να εφαρμόζεται το συνολικό μοντέλο στη μικροκλίμακα, όπου δηλαδή το κάθε επιμέρους πρόβλημα μπορεί να αναλύεται, να εξετάζονται εναλλακτικές προοπτικές του και να επιλέγεται η καλύτερη από αυτές. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων γίνεται έτσι *κυκλική και επαναλαμβανόμενη*. Το στοιχείο αυτό της *αναδραστικής διαδικασίας* αποτελεί και τη σημαντικότερη συνεισφορά της παραπάνω προσέγγισης σε σχέση με τις προηγούμενες, στις οποίες υπάρχει μια σαφής λήξη της διαδικασίας.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσε να πει κανείς ότι μια «διαδικασία λήψης αποφάσεων» στο σχεδιασμό του χώρου, για να είναι επιτυχής, απαιτείται να εμπεριέχει ταυτόχρονα τα χαρακτηριστικά όλων των παραπάνω προσεγγίσεων:

- Τον *ορθολογισμό*, που δεν είναι τίποτε άλλο από την αποσαφήνιση των κανόνων του παιχνιδιού, όπου αυτό είναι δυνατόν να γίνει.
- Το «*άνοιγμα*» των διαδικασιών σε όσο το δυνατόν ευρύτερη βάση με τη συμμετοχή του κοινού, φορέων, οργανώσεων κ.λπ.
- Τη *διαρκή διόρθωση και προσαρμογή* της διαδικασίας κάτω από το φως των εξελίξεων στο περιβάλλον του σχεδιασμού, τον επαναπροσδιορισμό των στόχων και τη δημιουργία ενός πολυεπίπεδου συστήματος λήψης αποφάσεων, και
- Τη *διαρκή ανάδραση της διαδικασίας*, την επανεξέταση των αρχικών δεδομένων σε σχέση με τα τελικά συμπεράσματα, την επανατοποθέτηση των στόχων και τη διερεύνηση και αξιολόγηση νέων εναλλακτικών λύσεων.

Έτσι, αν για παράδειγμα το πρόβλημα είναι η ανάπτυξη μιας πόλης, θα πρέπει για το σχεδιασμό αυτής της ανάπτυξης να χρησιμοποιηθεί το ορθολογικό μοντέλο, στο πλαίσιο του οποίου θα εντοπιστούν οι σημαντικοί παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη αυτή, θα μελετηθούν οι πιθανές τάσεις εξέλιξης κάθε παράγοντα και θα επισημανθούν οι εναλλακτικές προοπτικές αύξησης του πληθυσμού της.

Η διαδικασία επίτευξης ενός στόχου στο σχεδιασμό μπορεί να μην περιλαμβάνει όμως μόνο τα «σενάρια» αύξησης του πληθυσμού, αλλά και τις περιρρέουσες προτιμήσεις ή πολιτικές θέσεις, οι οποίες, όταν στηρίζονται σε κάποιους κανόνες, μπορεί να ενσωματωθούν στην παραπάνω διαδικασία. Στη διαδικασία επίτευξης των στόχων μπορεί βέβαια να υπάρξουν και παραπέρα εξελίξεις, νέα στοιχεία και απρόβλεπτοι παράγοντες, οι οποίοι να υποδηλώνουν την αναγκαιότητα επαναπροσδιορισμού του αρχικού στόχου.

1.4 Ο σχεδιασμός του χώρου και οι κοινωνικές διαδικασίες

Στις δύο προηγούμενες ενότητες έγιναν συχνές αναφορές στη σημασία των κοινωνικο-οικονομικών διαδικασιών για το σχεδιασμό του χώρου. Από τις αρχές της δεκαετίας του '70, ένα πλήθος μελετητών προσπάθησε να εστιάσει στο παραπάνω ζήτημα, όταν έγινε αντιληπτό ότι είχε δοθεί υπερβολική έμφαση στα προβλήματα του φυσικού χώρου και πολύ περιορισμένη στο ζήτημα των κοινωνικών διαδικασιών μέσα σε αυτόν. Η συνεισφορά του David Harvey (1973) στο θέμα αυτό με το βιβλίο του *Justice and the City* είναι πλέον κλασική στο είδος της.

Παρ' όλη την έμφαση στα ζητήματα του φυσικού χώρου την περίοδο αυτή, είναι σαφές ότι ο σχεδιασμός, από το ξεκίνημά του, είχε ενσωματωμένη την κοινωνική διάσταση, δεδομένου ότι κάθε παρέμβαση στο χώρο αντανάκλούσε ταυτόχρονα και τις προσπάθειες μιας κοινωνικής μεταρρύθμισης. Τόσο οι προτάσεις των *ουτοπιστών*, στο πλαίσιο αυτό, όσο και τα φιλανθρωπικά κινήματα στην Αγγλία του 19^{ου} αιώνα ενσωμάτωναν και τις δύο παραπάνω διαστάσεις. Το αν τελικά ο θεσμοθετημένος σχεδιασμός περιορίστηκε από την αρχή σε θέματα κατανομής των χρήσεων γης, σε παρεμβάσεις στο χώρο της πόλης και ιδιαίτερα στην κατοικία με τη μορφή αρχιτεκτονικής μεγάλης

κλίμακας, είναι αποτέλεσμα του είδους των προβλημάτων που ο σχεδιασμός αυτός κλήθηκε να επιλύσει την περίοδο αυτή. Η έμφαση δε, που δόθηκε στη δεκαετία του '60 στη σχέση χώρου και κοινωνίας μπορεί ακόμη να συσχετιστεί με την αμφισβήτηση της ιδεολογίας του «φυσικού σχεδιασμού» ή καλύτερα του «αρχιτεκτονικού ντετερμινισμού».

Τέλος, εκείνο που είναι σημαντικό να αποσαφηνιστεί, μέσα από κάθε προσέγγιση της σχέσης «χώρου» και «κοινωνίας» ή «σχεδιασμού» και «κοινωνίας», δεν είναι η απλή θεμελίωση της ύπαρξης της σχέσης αυτής ή ακόμη του αμφίδρομου χαρακτήρα της (που προκύπτει με την κατάρριψη της ιδεολογίας του αρχιτεκτονικού ντετερμινισμού),² αλλά η απάντηση στο ερώτημα πού ακριβώς εντοπίζεται η σχέση αυτή (ζήτημα προς επίλυση), πώς εξετάζεται (μεθοδολογία) και τι είδους θεωρητική προσέγγιση επιλέγεται (μοντέλο σχεδιασμού).

Η παρούσα ενότητα, παρ' όλα αυτά, λόγω της έμφασης του παρόντος πονήματος, δεν έχει περιθώρια να εξετάσει σε βάθος τα παραπάνω προβλήματα. Μπορεί όμως να δώσει μερικά παραδείγματα για τη σχέση «σχεδιασμού» και «κοινωνικών διαδικασιών», σχολιάζοντας έναν ευρέως διαδεδομένο ορισμό ενός «σχεδίου ανάπτυξης», που αποτελεί *βασικό εργαλείο για την άσκηση του σχεδιασμού*. Ταυτόχρονα δε, να διευκρινίσει και ορισμένα θέματα που είναι απαραίτητα για να επιχειρηθεί στη συνέχεια η διατύπωση ενός ορισμού.

Ένα «σχέδιο ανάπτυξης» δείχνει με ποιον τρόπο μια κοινότητα (π.χ. ένα χωριό, μια πόλη, ένα πολεοδομικό συγκρότημα) ή ένα σύνολο οικισμών, που αποτελούν μια μικρή ή μεγάλη χωρική ενότητα (π.χ. νομός, περιφέρεια ή και κράτος), σκοπεύει να παρέμβει για την αντιμετώπιση των παρόντων και μελλοντικών προβλημάτων, με στόχο τη βελτίωση της ζωής των κατοίκων τους, χρησιμοποιώντας τους διαθέσιμους πόρους με τον καλύτερο δυνατό τρόπο (αρχή του ορθολογισμού).

Το «σχέδιο ανάπτυξης» μπορεί να μην περιέχει κανέναν απολύτως χάρτη, θα πρέπει όμως να περιέχει οπωσδήποτε κάποια ανάλυση και επεξεργασία στατιστικών στοιχείων που αφορούν σε σημαντικά για την περιοχή μεγέθη, προβολές των μεγεθών αυτών για τον εντο-

2. Αρχιτεκτονικός ντετερμινισμός: το δομημένο περιβάλλον διαμορφώνει με άμεσο τρόπο τη συμπεριφορά των ατόμων που βρίσκονται σε ένα χώρο. Στην πιο ακραία του μορφή θεωρεί ότι το φυσικό περιβάλλον είναι η μόνη, αν όχι η κυρίαρχη, αιτία της συμπεριφοράς.

πισμό των τάσεων, διαγράμματα, γραφικές παραστάσεις, εκθέσεις και πρακτικά από συνεδριάσεις με συμμετοχή ή μη του κοινού, αποφάσεις, αναφορές σε νόμους και οποιοδήποτε είδους υλικό κρίνεται ότι είναι σκόπιμο να παρουσιαστεί για να υποστηρίξει προτάσεις, οι οποίες αποσκοπούν στην επίτευξη του αναπτυξιακού στόχου που επιδιώκεται. Ο παραπάνω ορισμός, αν και καταρχήν φαίνεται ικανοποιητικός, αφήνει αρκετά σημεία γενικά και αόριστα, γεγονός που επιτρέπει αμφισβητούμενες ερμηνείες. Στη συνέχεια θα εντοπιστούν και θα σχολιαστούν τα σημεία που χρήζουν περαιτέρω διευκρίνιση.

Το πρώτο σημείο που θα πρέπει να διευκρινιστεί είναι η *έννοια της κοινότητας ή περιφέρειας* ή οποιασδήποτε άλλης υπό μελέτη χωρικής ενότητας. Παρότι η έννοια του κράτους είναι ξεκάθαρη, δεν συμβαίνει το ίδιο και με μικρότερες χωρικές ενότητες, όπως ο οικισμός, η πόλη κ.ά. Το κράτος μπορεί να θεωρηθεί ως ένα «κλειστό σύστημα», με την έννοια ότι εμπεριέχει μια κοινωνική δομή που χαρακτηρίζεται από μια σχετική ομοιογένεια του πληθυσμού από άποψη κουλτούρας. Διαθέτει επίσης κάποια εσωτερική δυναμική στην εξέλιξή του, παρά το γεγονός ότι εξαρτάται σε μικρό ή μεγάλο βαθμό από τις εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο, ενώ μπορεί να ασκήσει οικονομικό έλεγχο στις σχέσεις του με άλλα κράτη. Χωρικές ενότητες όμως, όπως ο οικισμός και η πόλη, έχουν πάψει να αποτελούν κλειστές κοινωνικές μονάδες, όπως παρατηρείται σε ορισμένες σύγχρονες «παραδοσιακές» κοινωνίες. Ο δε ορισμός των χωρικών αυτών ενότητων σε κάθε κράτος είναι κατά βάση θεσμικό (διοικητικό) πρόβλημα.

Έτσι, για τον ορισμό της πόλης, για παράδειγμα, μπορεί να χρησιμοποιούνται *κριτήρια* όπως:

- Το *απόλυτο μέγεθος του οικισμού*, π.χ. στην Ελλάδα κάθε οικισμός που έχει πάνω από 10.000 κατοίκους είναι πόλη.
- Η *πυκνότητα του οικισμού*, κάθε οικισμός που έχει, π.χ., πυκνότητα πάνω από κάποιο όριο θεωρείται πόλη (στην Ελλάδα δεν χρησιμοποιείται τέτοιο κριτήριο).
- Η *γεινίαση ενός οικισμού με μια πόλη*, για παράδειγμα στην Ελλάδα, όταν ένας οικισμός βρίσκεται πολύ κοντά σε μια πόλη, δηλαδή κοντά σε έναν οικισμό με πληθυσμό μεγαλύτερο από 10.000, εντάσσεται στην αστική περιοχή και έτσι ορίζεται ως ένα πολεοδομικό συγκρότημα.